

Het schrijnwerkersgilde

Een vergelijking van het ambacht tussen Den Bosch,
Gouda en Leiden in de zeventiende eeuw

Joost van Zijlekom
3378225
Onderzoeksseminar 3
Tine de Moor
Eendracht Maakt Macht
Aantal woorden: 4935
04-02-2011

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling schrijnwerkersgilde in de zeventiende eeuw	4
1.1 Ontwikkeling schrijnwerkerambacht	4
1.2 Omvang van het schrijnwerkersgilde	5
1.2.1 Omvang van het schrijnwerkersgilde in Gouda	5
1.2.2 Omvang van het schrijnwerkerambacht in Den Bosch	6
1.2.3 Vergelijking aantal schrijnwerkermeesters tussen Gouda en Den Bosch	10
1.2.4 Omvang van het schrijnwerkersgilde in Leiden	11
1.3 Vergelijking aantal schrijnwerkermeesters in de drie steden	12
Hoofdstuk 2 De scheidslijn tussen succes en mislukking	14
2.1 Regulaties	14
2.2 Gouda en de concurrentie van naaste ambachten	15
2.3 Den Bosch en de concurrentie van buiten de stad	17
2.4 Leiden: een snel uitbreidende stad met veel mogelijkheden	19
Conclusie	20
Bronnen	21
Literatuurlijst	21
Archiefbronnen	23

Inleiding

In de afgelopen dertig jaar is de nadruk in het onderzoek naar gilden komen te liggen op flexibiliteit van de institutie, voordelen van collectief verband en de lange levensduur van gilden.¹ De voordelen van het lidmaatschap van een gilde waren de (financiële) bescherming die de leden genoten bij ziekte of overlijden en de beschermde toegang tot de lokale markt, uitgezonderd jaar- en weekmarkten. De consumenten wisten dat het keurmerk op de producten die ze kochten, stond voor een vastgestelde kwaliteit, omdat de keurmeester de kwaliteitscontrole op het product handhaafde.² Doordat gilden in de vijftiende en zestiende eeuw steeds meer afhankelijk werden van het stadsbestuur voor verandering van regels en verantwoording van financiën, nam tegelijkertijd de machtspositie van de stad op de stedelijke nijverheid steeds verder toe.³

In dit onderzoek ligt de focus op verschillende, mogelijke factoren die van invloed zijn op het splitsen dan wel samengaan van gilden in de zeventiende eeuw. Als studieobject is gekozen voor één bepaald type ambachtsgilde dat is geselecteerd aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. Als eerste stap zijn er drie steden geselecteerd te weten: Gouda, Leiden en Den Bosch. De reden is dat de archieven van deze steden redelijk eenvoudig te bereiken zijn voor mij als onderzoeker. Het volgende criterium is dat er één stad moet zijn waar in deze periode het ambachtsgilde zich afsplitste, één stad waar het ambachtsgilde werd samengevoegd met een ander gilde, en tot slot een stad waar het ambachtsgilde gedurende de periode onveranderd bleef voortbestaan. Bij deze selectieprocedure is gebruik gemaakt van een dataset op het VKC waar ruim 2100 gilden in zijn opgenomen die in Nederland hebben bestaan⁴. Uiteindelijk is gekozen voor het schrijnwerkersgilde, aangezien dit gilde het beste voldeed aan de vooraf gestelde criteria en vanwege de aanwezigheid van voldoende bronmateriaal. Een schrijnwerker was iemand die zich toelagde op het fijnere timmerwerk en daarvan allerlei meubels maakte. Door gebruik te maken van diverse houtsoorten maakte de

---

¹ Zie onder meer: Hugo Soly, 2008. *The Political Economy of European Craft Guilds: Power Relations and Economic Strategies of Merchants and Master Artisans in the Medieval and Early Modern Textile Industries*, *International Review of Social History* 53, pp 45-71, pp 46-47 en Maarten Prak, Catharina Lis, Jan Lucassen, en Hugo Soly, 2006. *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power and representation*. Londen: Ashgate, 32.

² Boudien de Vries (red) e.a., 1992. *De kracht der zwakken: studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden: opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 17.

³ Jonathan I. Israel, 2008. *De Republiek 1477-1806*. Franeker: Van Wijnen, 126-128.

⁴ M. de Moor, *Lijst van gilden in Nederland*. Database VKC, <http://vkc.library.uu.nl/vkc/seh/research/projects/OnderzoekseminarEendrachtmaaktmacht/default.aspx>. Laatste wijziging: 05-08-2010, laatst bezocht: 31-01-2011.

schrijnwerker meubels zoals stoelen, tafels, buffetten, bedsteden en binnendeuren met als doel het interieur zowel in te richten als te verfraaien. Naast schrijnwerkers konden onder andere ambachten als stoeldraaiers, paneelmakers, stoofmakers en ebbenhoutbewerkers een bijdrage leveren aan het vervaardigen van meubels of het verfraaien van het interieur.⁵

Voor dit onderzoek is de volgende hoofdvraag opgesteld: *‘Waarom kon het schrijnwerkersgilde in Leiden (1553-1811) zich succesvol afsplitsen van het timmermansgilde en was de afsplitsing in Gouda maar van tijdelijke aard (1615-1693) en wat zijn de verschillen met het schrijnwerkersgilde in Den Bosch (1354-1809) waar vanaf de oprichting deze onafhankelijk opereerde van het timmerliedengilde?’*

In Hoofdstuk 1 wordt na een korte introductie van de drie gilden ingegaan op de vraag: ‘hoe groot was het schrijnwerkerambacht in de drie verschillende steden?’ Daarna wordt in hoofdstuk 2 een antwoord gezocht op de vraag: ‘kunnen gegevens uit de drie onderzochte steden over grootte, concurrentiestrijd tussen de verschillende houtambachten, concurrentie van buiten de stad en expertise als voorwaarden dienen voor het succesvol afsplitsen in Leiden dan wel het mislukken van afsplitsen in Gouda?’ De antwoorden op de twee deelvragen vormen uiteindelijk een antwoord op mijn hoofdvraag die in de conclusie wordt beantwoord.

---

⁵ Johan de Haan, 2005. *‘Hier ziet men uit paleizen’*. *Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*. Assen: Van Gorcum, 31.

Hoofdstuk 1

Ontwikkeling schrijnwerkersgilde in de zeventiende eeuw

1.1 Ontwikkeling schrijnwerkerambacht

De ontwikkeling van het schrijnwerkerambacht verliep in de drie steden op een andere wijze. In elke stad in de Noordelijke Nederlanden was in de zestiende eeuw een smedengilde, slagergilde en kramersgilde te vinden. Kleinere ambachten werden vaak opgenomen door grotere gilden omdat ze zelfstandig geen gilderecht verkregen via een brief of een keur van de plaatselijke stadsbestuurders. In Gouda en Leiden en verschillende andere steden, was het schrijnwerkersgilde ondergebracht bij het timmermansgilde. Dit is eenvoudig te verklaren omdat een schrijnwerker ook een houtbewerker was. Een andere ontwikkeling is waarneembaar in Den Bosch. Deze stad ontwikkelde zich in de middeleeuwen heel anders onder invloed van het hertogdom Brabant. In Den Bosch vormde het schrijnwerkerambacht vanaf 1354 een gilde samen met de kuipers, draaiers en radenmakers.⁶ Van deze ambachten waren de schrijnwerkers en de kuipers de twee belangrijkste ambachten binnen het gilde.⁷ Pas in 1560 vormden timmerlieden, metselaars en steenhouwers samen een gilde. Dit betekende niet dat het gilde hoog aangeschreven stond binnen Den Bosch. In de Onze Lieve Vrouwe processie werd het gilde bijna achteraan geplaatst en daarnaast werden schrijnwerkers in de zestiende eeuw voorbijgestreefd in verdiensten door andere ambachten.⁸

In Leiden splitste het schrijnwerkersgilde samen met de kistenmakers zich af van het timmermansgilde in 1553.⁹ Dezelfde gang maakte het schrijnwerkersgilde in Gouda in 1615¹⁰ alleen kon het deze zelfstandige status niet succesvol continueren. Het gilde had in 1693 te weinig leden om zelfstandig te functioneren en liet zich weer samenvoegen met het timmermansgilde.¹¹

---

⁶ N.H.L. van den Heuvel, 1946. *Oud-Vaderlandsche rechtsbronnen: De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen I. Werken der vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 3, nr 13.* Utrecht: Kemink, 30-32.

⁷ H. Janse, 1965. *Bouwers en bouwen in het verleden. De bouwwereld tussen 1000 en 1600.* Zaltbommel: Europese bibliotheek, 24.

⁸ N.H.L. van den Heuvel, 1946. *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629,* 's-Hertogenbosch: Heinen, 45. B. Blondé, 1987. *De sociale structuren en economische dynamiek van 's-Hertogenbosch 1500-1550. Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland.* Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 163, 176 en 198.

⁹ Regionaal Archief Leiden (RAL), toegangsnummer 0501A Gilden, inventarisnummer 2294, *Verordening op het schrijnwerkers- en kistenmakersambacht,* 1578.

¹⁰ Stadsarchief Midden Holland (SAMH), toegangsnummer 0001 Oud Archief Gouda (OAG), inventarisnummer 2531, *Gildebrieven van alle de gildens binnen de stad Gouda, Benevens de opgevolgde ampliaten en alteratien, in haer jaer-orde te samen gebragt* (Gouda 1713). Boek, 284-297. 1713.

¹¹ Koen Goudriaan e.a., 1996. *De gilden in Gouda.* Zwolle: Waanders, 117.

1.2 Omvang van het schrijnwerkersgilde

Om meer duidelijkheid te geven over het waarom van afsplitsen dan wel samenvoegen van schrijnwerkersgilden zijn er zoveel mogelijk gegevens verzameld over de periode 1600-1700. Voor Den Bosch en Gouda is er genoeg data aanwezig terwijl het er voor Leiden minder gegevens beschikbaar zijn. Dit betekent dat er voor Leiden geen harde conclusies kunnen worden getrokken.

1.2.1 Omvang van het schrijnwerkersgilde in Gouda

In grafiek 1¹² zijn de gegevens voor het aantal gildebroeders in Gouda verwerkt voor de periode 1615-1683. De boeken waarin gegevens over het aantal leden werden bijgehouden, gebruiken consequent de term gildebroeders. Het lijkt hier te gaan om meesters omdat zij volgens de gildebrief verplicht waren om ieder jaar zes stuivers gildegeld te betalen.¹³

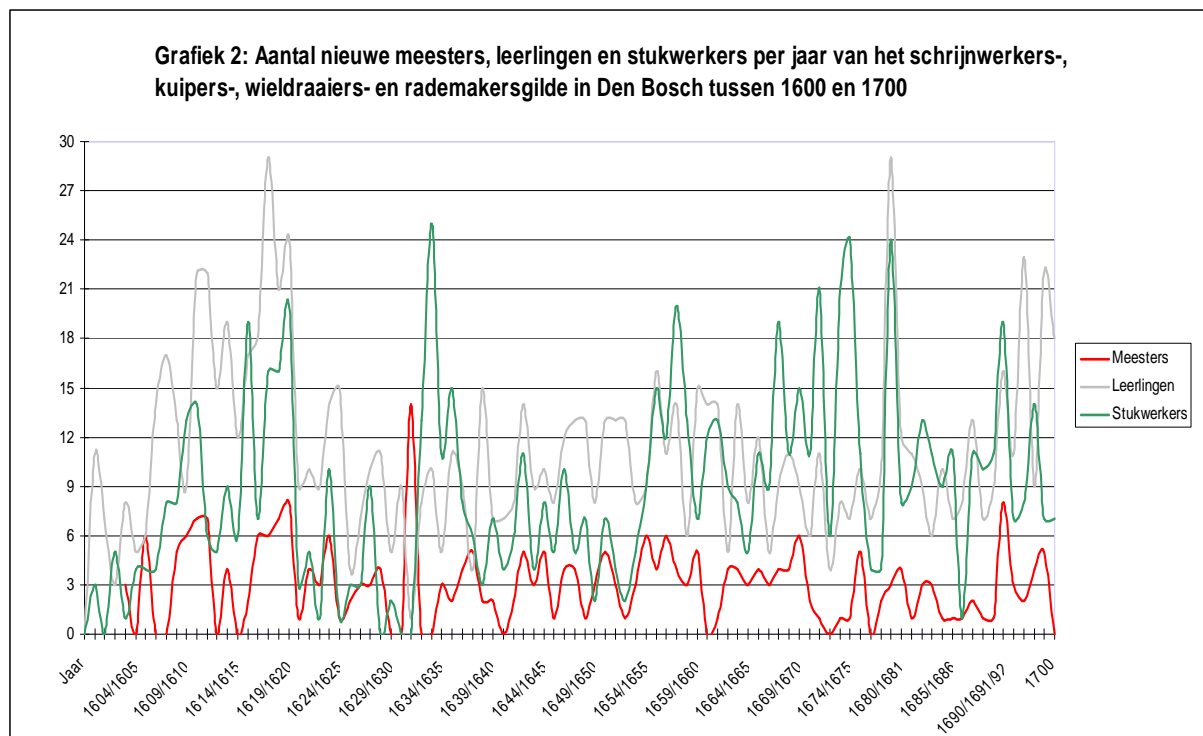
¹² SAMH, toegangsnummer 0078 Gilden Gouda, inventarisnummer 85, *Rekeningen van inkomsten en uitgaven over 1615/1616, 1617 (onvolledig), 1622, 1632, 1637, 1642, 1644, 1645, 1647, 1649, 1651, 1654 - 1667, 1669-1683. 1615-1683.*

¹³ SAMH, toegangsnummer 0001 OAG, inventarisnummer 2531, 289. 1713.

Dit gildegeld werd in 1636 na aanpassing van de gildebrieff verhoogd naar 8 stuivers.¹⁴ Zowel in de jaren waarin het gildegeld 6 stuivers als in de jaren waarin het ledengeld 8 stuivers was komt het totaalbedrag overeen met het aantal leden. De boeken in Gouda hielden geen afzonderlijke lijst bij van het aantal leerlingen en knechten. De grafiek laat een dalende lijn zien die wordt ingezet vanaf 1649 tot 1683 waarbij het aantal gildebroeders van 42 naar 15 daalde.

1.2.2 Omvang van het schrijnwerkerambacht in Den Bosch

Over het gecombineerde gilde in Den Bosch is in vergelijking met Gouda aanzienlijk meer data beschikbaar. In de boeken werd niet alleen per jaar bijgehouden wie het meesterschap verkregen, maar ook het aantal nieuwe leerlingen en knechten (stukwerkers) werd genoteerd, zie grafiek 2¹⁵. In de boeken werd zelfs elk jaar bij alle meester-kandidaten vermeld tot welk ambacht zij toetraden.

¹⁴ Ibidem, 292.

¹⁵ Stadsarchief Den Bosch (SDB), toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 247-249, *Lijsten met namen van meester, leerknappen en stukwerkers 1558-1805, 1558-1702*. SDB, toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 253-262, *Rekeningen 1678/1795, 1678*.

Bij éénderde van de jaren werd ook het ambacht vermeld waar de leerlingen in de leer gingen en in een kwart van de jaren werd zelfs vermeld tot welk ambacht de stukwerkers toetraden. Bijzonder is, dat er in eerste instantie geen duidelijke krimp is te zien in het aantal nieuwe leerlingen en stukwerkers. Dit zou logisch zijn geweest vanwege een krimp van de bevolking. Het inwonersaantal van Den Bosch was tussen 1526 en 1700 namelijk gedaald van 18.500 naar 13.000. Vervolgens bleef het aantal gedurende de achttiende eeuw stabiel.¹⁶ Het is echter niet verklaarbaar waarom de krimp tot 1640 niet is terug te zien in het aantal schrijnwerkermeesters.

Om meer idee te krijgen over de omvang van het schrijnwerkerambacht in een bepaald jaar, wordt gebruik gemaakt van twee steekproeven elk met een duur van 16 jaar. Met de bevindingen wordt duidelijk gemaakt welke positie het schrijnwerkerambacht bekleedde binnen het gilde. De eerste steekproef omvat de periode 1608 tot 1624, zie tabel 1¹⁷. In deze periode ontvingen 72 meester-kandidaten het meesterschap, waarvan 32 iets minder dan de helft, toetraden tot het schrijnwerkerambacht.

Jaar	Meesters		Leerlingen		Stukwerkers	
	Totaal aantal	Waarvan schrijnwerkers	Totaal aantal	Waarvan schrijnwerkers	Totaal aantal	Waarvan schrijnwerkers
1608/1609	5	2	13		8	
1609/1610	6	1	9		13	
1610/1611	7	2	22	7	14	
1611/1612	7	3	22	8	6	4
1612/1613			15		5	
1613/1614	4	1	19	9	9	3
1614/1615			12	4	6	1
1615/1616	2	1	17	10	19	3
1616/1617	6	3	18		7	
1617/1618	6	4	29	11	16	4
1618/1619	7	4	21	7	16	
1619/1620	8	3	24	10	20	8
1620/1621	1	1	9	5	3	2
1621/1622	4	2	10	3	5	3
1622/1623	3		9		1	
1623/1624	6	5	14	4	10	2
Totaal	72	32	263	78	158	30

¹⁶ Maarten Prak, *Een verzekerd bestaan* in: De Vries (red) e.a., *De kracht der zwakken*, 55.

¹⁷ SDB, toegangsnummer 007, inventarisnummer 247, *Lijsten met namen van meester, leerknappen en stukwerkers 1558-1667*, 1558.

Waar het aantal leerlingen en stukwerkers naar ambacht gespecificeerd wordt, blijken vier op de tien leerlingen tot het schrijnwerkerambacht te behoren en bij de stukwerkers blijkt één op de drie tot het ambacht te behoren. Wanneer de totalen van meesters, leerlingen en stukwerkers van 1608 tot 1624 worden opgeteld levert dit een totaal op van 140. Wanneer vervolgens rekening wordt gehouden dat alle meesters eerst leerlingen waren, dan blijft er een totaal over van 108 werkers (alleen meesters waren volwaardige lid van het gilde) die tot het ambacht behoorden. In 1624 waren er dus minimaal 108 mensen actief binnen het schrijnwerkerambacht. Deze cijfers geven niet meer dan een indicatie voor de omvang van het gilde. Er is namelijk geen rekening gehouden met werkers in 1624 nog actief waren binnen het gilde die al voor 1608 binnen het ambacht werkzaam waren. Daarnaast is er geen rekening gehouden met overleden en/of vertrokken werkers in Den Bosch. Als er meer dan honderd mensen binnen het ambacht werkzaam waren in 1624, impliceert dat er voldoende werk was voor het specifieke schrijnwerkerambacht in het eerste kwart van de zeventiende eeuw.

De kuipers, vervaardigers van kuipen en tonnen, namen de toepositie gaandeweg de eeuw over van de schrijnwerkers binnen het gilde, gezien de uitkomsten van de tweede steekproef die de periode 1676-1692 omvat. Opvallend is dat het totale aantal kandidaat-meesters, dat de proef succesvol volbrachten, meer dan gehalveerd is. Daarnaast is er een sterke afname van

Jaar	Meesters			Leerlingen		
	Totaal	Waarvan schrijnwerkers	Waarvan kuipers	Totaal	Waarvan schrijnwerkers	Waarvan kuipers
1676/1677				7		
1677/1678	2		2	10		
1678/1679/80	3	1	2	29	8	15
1680/1681	4		4	12	2	9
1681/1682	1		1	11	1	6
1682/1683	3	1	2	9	3	3
1683/1684	3		3	6		6
1684/1685	1	1		10	3	5
1685/1686	1		1	7		
1686/1687	1	1		8		
1687/1688	2	1	1	13		
1688/1689	1			7		
1689/1690	1			9	2	6
1690/1691/92	8	3	3	16		
Totaal aantal	31	8	19	154	19	50

het totale aantal nieuwe leerlingen zichtbaar in tabel 2¹⁸ terwijl het aantal stukwerkers nagenoeg stabiel is gebleven van 158 naar 145 in de tweede periode. Gezien het aantal nieuw ingeschreven meesters, leerlingen en stukwerkers gespecificeerd naar ambacht, namen de kuipers aan het eind zeventiende eeuw de belangrijkste positie in binnen het gilde. In de zeventiende eeuw was een meester meestal niet langer dan veertig jaar als meester actief. Leerlingen konden, als zij (de oudste) meesterszoon waren, het meesterschap verkrijgen op een minimale leeftijd van ongeveer twintig jaar.¹⁹ In andere gevallen gebeurde dit op een latere leeftijd, vanwege het sparen van voldoende kapitaal voor de meesterproef en om een winkel te kunnen betrekken. In de periode 1676-1692 slaagden maar 8 schrijnwerkers voor de meesterproef. Voor de periode 1660-1700 slaagden er 17 schrijnwerkers. Wanneer wordt aangenomen dat een meester gemiddeld niet meer dan veertig jaren meester was, betekent dit dat er in 1700 maximaal 17 schrijnwerkermeester binnen het gilde actief waren. Het bovenstaande idee dat veel kandidaten voor het meesterschap ouder waren dan twintig komt overeen met het beeld wat Prak schetst over hetzelfde gilde in Den Bosch rond 1770. Hij stelt dat ondanks de veel hogere bedragen die een meester van buiten de stad moest betalen er veel 'vreemden' de meesterproef deden. Een 'vreemde' schrijnwerker betaalde in Den Bosch om meester te worden 61 gulden, een poorter 30 gulden en een meesterszoon 15 gulden.²⁰ Met een gemiddeld jaarsalaris van 200 gulden leek het gilde een relatief grote barrière te hebben opgeworpen voor vreemden. Toch verwelkomde het gilde tussen 1749 en 1775, 65 nieuwe leden waarvan 26 kuiper- en 19 schrijnwerkermeesters die buiten de stad waren geboren en daarmee het hoogste tarief betaalden. Echter onder deze nieuwe meesters bevonden zich maar zes meester-zoons.²¹ Vreemde meesters waren meestal ouder dan meester-zoons wanneer zij het meesterschap verkregen. In Gouda lijken de familiebanden een grotere rol te hebben gespeeld dan in Den Bosch. In 1615 werden er vijftig gildebroeders opgetekend in het financiële jaarverslag.²² Na inventarisatie van de familienamen blijkt dat ongeveer de helft van de gildebroeders een zelfde familienaam bezat. Probleem is dat dit niet

---

¹⁸ Ibidem, inventarisnummer 248-249, *Lijsten met namen van meester, leerknappen en stukwerkers 1668-1702*, 1678 en inventarisnummer 253-261, *Rekeningen 1678/1795*, 1678.

¹⁹ Erika Kuijpers, 2005. *Migrantenstad: immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* Hilversum: Verloren, 230, Godefridus Joannes Hoogewerff, 1947. *De geschiedenis van de St. Lucasgilden in Nederland*. Amsterdam: Van Kampen, 133 en Johan Dambruyne, 2002. *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Gent: Academia Press, 183.

²⁰ Prak, 1995, Samen sterk: de gilden van 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de achttiende eeuw. *Brabants heem*, 47 (3), pp 92-100, 94. Prak, *Een verzekerd bestaan* in: De Vries (red) e.a., *De kracht der zwakken*, 62.

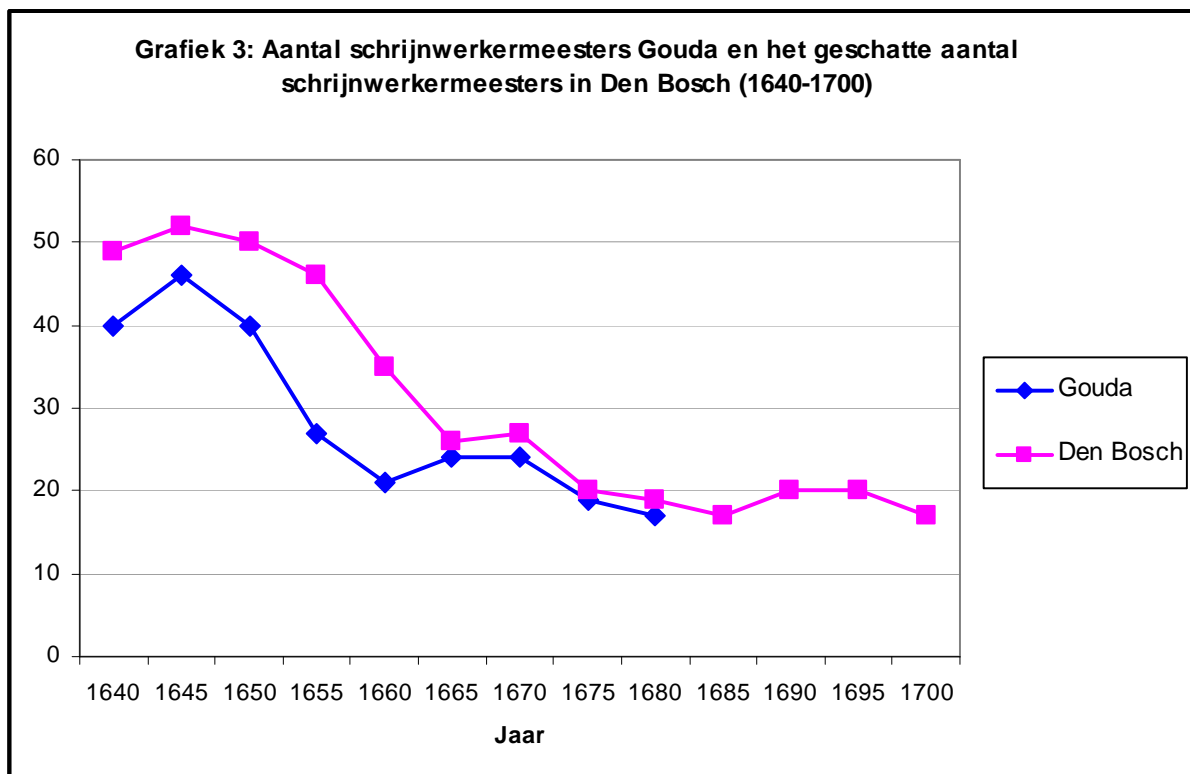
²¹ Prak, Samen sterk, 94.

²² SAMH, toegangsnummer 0078 Gilden Gouda, inventarisnummer 84, *Aantekeningen van inkomsten en uitgaven, 1616 - 1685*.

garandeert dat deze broeders qua genealogie met elkaar waren verbonden. Waarschijnlijk lag het aantal meester-zoons in Gouda iets hoger in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

1.2.3 Vergelijking aantal schrijnwerkermeesters tussen Gouda en Den Bosch

In grafiek 3²³ is naast het aantal gildebroeders van Gouda het geschatte aantal schrijnwerkermeesters voor Den Bosch over de periode van 1640-1700 afgebeeld. Het geschatte aantal leden voor 1640 is berekend door de nieuwe meesters uit de periode 1600-1640 bij elkaar op te tellen en voor 1645 zijn de meesters uit de periode 1605-1645 opgeteld. Dit is tot 1700 voor elke vijf jaar gedaan met de idee dat schrijnwerkermeester gemiddeld niet langer dan veertig jaar meester waren. Opvallend is dat het geschatte aantal meesters van Den Bosch in deze periode een bijna identieke dalende lijn kent zoals de lijn van Gouda. Het geschatte aantal van 17 meesters gemeten in 1685 en in 1700 komt overeen met het aantal van 15 meesters in Gouda in 1683. Het verschil is echter dat het schrijnwerkerambacht in Den Bosch niet op zichzelf stond maar één van de vier ambachten was binnen het gilde. De vier ambachten samen mochten in de periode 1660-1700 namelijk in totaal 88 nieuwe meesters verwelkomen. Het gilde bleef daardoor uit voldoende leden bestaan om zich te kunnen continueren.

²³ SDB, toegangsnummer 007, inventarisnummer 247-249, *Lijsten met namen van meester, leerknappen en stukwerkers 1558-1702*, 1558. Voor gegevens Goudse schrijnwerkersgilde gebruik gemaakt van grafiek 1.

1.2.4 Omvang van het schrijnwerkersgilde in Leiden

De beschikbare data voor de grote van het schrijnwerkers- en kistenmakersgilde in Leiden is, zoals eerder gezegd, beperkt. Enkel over de jaren 1498 (12 meesters en 1 knecht), 1581 (12 meesters en 3 leerlingen) en 1788 (30 leden) zijn gegevens bekend. Het aantal meesterkistenmakers bedroeg in 1581 vier. Een zelfde verhouding blijkt na bestudering van de gegevens van de poorterboeken gespecificeerd naar ambacht. Alleen het poorterschap (burgerschap) verschafte toegang tot het meesterschap binnen de Leidse gilden.²⁴ Dit zou een belangrijke drijfveer geweest kunnen zijn voor immigranten om het poorterschap te kopen. In de periode 1575-1609 kwam 34 procent van de poorters uit de houtbewerkingsector uit het gebied van het huidige Zuid Holland en 58 procent uit de hele Republiek.²⁵ In de periode 1610-1699 kwam zelfs 75 procent uit de Republiek.²⁶ Zelfs tijdens de grootte immigratie vanuit Vlaanderen waren de meeste nieuwe poorters uit de Republiek afkomstig.

Periode	Schrijnwerkers	Kistenmakers
1530-1574	9	6
1575-1609	22	4
1610-1699	33	1

Uit tabel 3²⁷ blijkt dat in Leiden het aantal ingekomen poorters die schrijnwerker van beroep waren, velen malen groter was dan het aantal kistenmakers. Ook in vergelijking met andere houtbewerkingambachten kwamen er relatief veel schrijnwerkers de stad binnen. Wanneer echter de vergelijking wordt gemaakt met ambachten als timmerlieden (136), metselaars (68) en glasmakers (43) voor de periode 1600-1700 legden de schrijnwerkers het in aantallen ruimschoots af.²⁸ Tegelijk geeft dit aan dat relatief veel poorters binnenkwamen die het schrijnwerkerambacht hadden beoefend, op de plek van herkomst. Echter het is niet te bewijzen, dat deze poorters ook allemaal als meester tot het schrijnwerkerambacht toetraden.

²⁴ J.C. Overvoorde, 1914. *De Leidsche ambachtsbroederschappen*. In: *Rechtshistorische opstellen, aangeboden aan Mr. S.J. Fockema Andreae, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden*. Haarlem: Bohn, 350, 364.

²⁵ Nicolaas Wilhelmus Posthumus, 1939. *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie III: De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw): de lakenindustrie en verwante industrieën*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 894-895.

²⁶ Posthumus, 1939. *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie, II: De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw): de lakenindustrie en verwante industrieën*, Den Haag: Martinus Nijhoff, 90.

²⁷ Posthumus, 1939. *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie I: De middeleeuwen: (veertiende tot zestiende eeuw)*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 440. Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie II*, 78-79. Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie III*, 894-895.

²⁸ Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie II*, 70.

1.3 Vergelijking aantal schrijnwerkermeesters in de drie steden

De laatste manier waarop de omvang van de drie gilden met elkaar wordt vergeleken, is door te kijken hoeveel inwoners er per schrijnwerkermeester zijn.

De kleine omvang van het aantal gegevens heeft bij Gouda en Den Bosch te maken met het geringe aantal jaren waarvoor een goede bevolkingsschatting bekend is, en bij Leiden vanwege het ontbreken van gegevens over de omvang van het gilde in de zeventiende eeuw. Toch zijn er een aantal conclusies te trekken op basis van tabel 4²⁹. Allereerst is het opvallend dat het aantal inwoners en het aantal meesters dicht bij elkaar liggen in Den Bosch en Gouda in de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Tabel 4: aantal inwoners per schrijnwerkermeester			
Jaar	Inwoners	Schrijnwerkermeesters	Aantal inwoners per schrijnwerkermeester
Den Bosch			
1502	17000	20	850
1553	17500	29	603
1647	15000	53	283
1650	13000	49	265
1665	13000	30	433
1672	13000	21	619
1688	13000	17	765
1696	12099	18	672
Gouda			
1547	9000	32	281
1622	14627	50	293
1632	13300	43	309
1647	15000	42	357
1665	15000	24	625
1674	10190	19	536
Leiden			
1497	11000	13	846
1581	12144	12	1012
1635	55000	n.b.	n.b.
1647	60000	n.b.	n.b.
1672	72000	n.b.	n.b.
1688	72000	n.b.	n.b.
1700	63000	n.b.	n.b.
1788	30955	30	1032

²⁹ Voor bevolkingsaantallen in tabel 4 gebruik gemaakt van: P.H.A.M. Abels e.a., 2002, *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum: Verloren, 296. Israel, *De Republiek*, 120, 362 en 689. Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie II*, 19. Prak, *Een verzekerd bestaan* in: De Vries (red) e.a., *De kracht der zwakken*, 55. M. de Moor, *Bevolkingscijfers Nederland*, database VKC, <http://vkc.library.uu.nl/vkc/seh/research/projects/OnderzoekseminarEendrachtmaaktmacht/Reference%20docs/Databases/Database%20over%20Nederlandse%20gilden/Bevolkingscijfers%20Nederland.xls>. Laatste wijziging: 21-01-2011, laatst bezocht 28-01-2011.

Een tweede conclusie kan worden getrokken wanneer de gegevens uit de tabel worden vergeleken met de cijfers van Gent uit 1685, vlak voor de uittocht van arbeidsmigranten uit Vlaamse steden naar Zeeland en Holland. In Gent waren in dat jaar 55 schrijnwerkermeesters actief³⁰, wat betekent dat op elke 909 inwoners één schrijnwerkermeester actief was. Dit cijfer komt overeen met de summierse gegevens die over Leiden beschikbaar zijn: namelijk 1 schrijnwerker op 1012 inwoners. Het Gentse en Leidse gemiddelde laten zien dat er in Gouda en Den Bosch relatief een groot aantal schrijnwerkermeesters actief waren in verhouding tot het inwonersaantal.

In tabel 4 zijn voor de zeventiende eeuw in Leiden wel het aantal inwoners opgenomen maar geen gegevens over het aantal schrijnwerkermeesters. Deze gegevens zijn namelijk niet bekend. Op basis van de gegevens over 1581 en 1788 van Leiden en de gegevens van Gent van 1585 wordt verondersteld dat er in Leiden in de zeventiende eeuw 1 schrijnwerkmeester actief was op 1050 inwoners. Dit betekent bijvoorbeeld dat er in 1635, 52 schrijnwerkermeesters waren en in 1672, 69. Door de explosieve bevolkingsgroei in de zeventiende eeuw is het zeer aannemelijk dat er meer schrijnwerkermeesters actief waren in Leiden dan in 1581.

---

³⁰ Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 54.

Hoofdstuk 2

De scheidslijn tussen succes en mislukking

2.1 Regulaties

In het tweede gedeelte van dit onderzoek wordt ingegaan op de omvang van de gilden, concurrentie en expertise in de verschillende steden. Allereerst wordt gekeken hoe de gilden via regulatie verschillende problemen probeerden te onderdrukken. Regulaties hadden een praktische en efficiënte rol binnen het gildenleven. Regels werden gesteld om frictie te voorkomen. Voor rust binnen het gilde was een evenwichtige balans tussen leerlingen en stukwerkers (knechten) belangrijk. Leerjongens waren echter in vergelijking met knechten goedkope krachten voor meesters. De balans kon worden verstoord doordat goedkope leerlingen arbeidsplaatsen van knechten innamen en dit zorgde voor onrust binnen de schrijnwerkerwinkels.³¹ Daarom werd in de regulatie van gilden ook rekening met dit probleem gehouden, door het aantal leerjongens per meester te beperken. De leertijd van een schrijnwerkerleerling was drie jaar. De gildebrieff in Gouda beperkte de schrijnwerkermeester tot het in dienst nemen van één leerling per jaar.³² In Den Bosch mocht een meester volgens het keur van 1566 pas een nieuwe leerjongen in dienst nemen als de eerste leerjongen minimaal twee jaar in de leer was.³³

Een ander probleem de concurrentie van buiten het gilde kon ook worden bedwongen via regulatie. Samen met het stadsbestuur werden er regels opgesteld, niet zozeer om voor het gilde een monopolie te bewerkstelligen, maar om het aanbod te reguleren zodat alleen schrijnwerkers schrijnwerk mochten vervaardigen.³⁴ Zo was er in de onderzochte steden de verplichting om als ambachtsman lid te worden van het gilde. Dit wordt ook wel gildendwang genoemd. Dat was nodig om ‘de gildebreeders tegenover vreemde en stedelijke niet-collega’s een behoorlijk arbeid- en afzetgebied te garanderen’³⁵. Er waren echter in de drie steden ook groepen die buiten de gilderegulering om mochten werken, zoals in Den Bosch in opdracht van de stad of de St. Janskerk³⁶, in Leiden bij grote bouwprojecten³⁷ en in Gouda mochten

---

³¹ L.H. Remmerswaal, 2009. *Een duurzame alliantie. Gilden en regenten in Zeeland, 1600-1800*. Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 50.

³² SAMH, toegangsnummer 0001 OAG, inventarisnummer 2531, 289. 1713.

³³ Van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen* II, 640.

³⁴ Soly, *The Political Economy of European Craft Guilds*, 70.

³⁵ Van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629*, 169.

³⁶ *Ibidem*, 172.

³⁷ Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie* I, 273.

kloosterlingen een ambacht beoefenen buiten de gilderegulering om³⁸. Door de regel dat alleen het schrijnwerkerambacht voor de lokale markt mocht produceren, werd voorkomen dat andere ambachten of groepen van buiten de stad voor de lokale markt gingen produceren.

Bescherming van de markt was een stap naar een gegarandeerd inkomen voor de schrijnwerker. Echter voor een deel werd zijn inkomen bepaald door eigen innovatiedrang en expertise. De producten die ambachtsgilden maakten, werden niet gestandaardiseerd via het produceren van een aantal modellen, maar werden vaak gemaakt op verzoek. Dit gaf de koper ruimte om in overleg eventuele aanpassingen aan het model met de schrijnwerker af te spreken. De beloning voor de schrijnwerker, was het bedrag bovenop de kostprijs en dat hing mede af van de kwaliteit die hij leverde.³⁹ In de zeventiende eeuw kwam er van buiten het gilde meer druk op de collectieve instituties die de gilden hadden opgesteld. Burgers probeerden bij hun opdrachten werklieden aan te trekken van buiten het gilde.

'Een reden voor een particuliere opdrachtgever om werklieden buiten de stad te zoeken, kon een tekort aan geschikte arbeidskrachten in de eigen woonplaats zijn. In processen werden om onder de aanspraken van de ambachtsgilden uit te komen, niet alleen economische redenen aangedragen, maar ook argumenten over de kwaliteit van het werk.'⁴⁰

Een beroep op expertise kon gehonoreerd worden door een gilde. In het keur van het metselaars en timmerliedengilde in Den Bosch werd hier in 1560 al rekening mee gehouden. Dit keur stelde dat voor een bijzonder werk de expertise van buiten het gilde kon worden gevraagd wanneer meesters het binnen het gilde niet konden vervaardigen.⁴¹ Dit was een aanmoediging voor de schrijnwerkers om producten met een goede kwaliteit te leveren.

2.2 Gouda en de concurrentie van naaste ambachten

Vanaf het eind van de zestiende eeuw groeide de bevolking in Gouda vooral vanwege een stroom aan immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden.⁴² Deze immigranten vestigden zich binnen de stadsmuren en werden gehuisvest in de leegstaande kloosters van de stad.⁴³ Het

---

³⁸ Abels e.a., *Duizend jaar Gouda*, 156.

³⁹ Prak, 'Samen sterk', 96.

⁴⁰ Merlijn Hurx, 2009. Architecten en gildedwang: vernieuwingen in het ontwerpberoep in de 15de en 16de eeuw?, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 108 (1), pp 1-18, 16.

⁴¹ Van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen II*, 623.

⁴² Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda*, 118.

⁴³ Abels e.a., *Duizend jaar Gouda*, 196-200, 207

verbouwingswerk wat moest worden verricht, zorgde voor veel werk voor timmerlieden en metselaars.⁴⁴ Verondersteld kan worden dat de interieurinrichting ook extra werk voor de schrijnwerkers moet hebben opgeleverd. Het is goed mogelijk dat de schrijnwerkers ook bij de verbouwing zelf een rol speelden. Waar timmerlieden zorgden voor het houtwerk, ontfermden schrijnwerkers zich over het fijnere bouwwerk zoals binnendeuren en soms ook zolders.⁴⁵ Meer werk kwam er ook doordat de kloosterlingen vertrokken die als enige groep buiten de gilderegulering mochten werken.⁴⁶

Bovenstaande redenen lijken als voorwaarden te dienen voor de afsplitsing van het schrijnwerkersgilde van het timmermansgilde in Gouda. In de jaren 1615 tot 1645 kon het gilde het aantal meesters tussen 40 en 50 continueren. Daarna zette het aantal schrijnwerkermeesters een gestaag dalende lijn in. Echter er zijn twee uitzonderingen waar te nemen in de verder gestaag dalende lijn. Ten eerste is er in grafiek 1 een plotselinge stijging van 22 naar 28 gildebroeders in 1662. Deze tijdelijke toename is toe te schrijven aan het feit dat de wieldraaiers in het gilde werden opgenomen.⁴⁷ De tweede afwijking van het patroon is de sterke afname van het aantal gildebroeders tussen 1649 en 1654. In vijf jaar tijd daalde het aantal gildebroeders met een derde van 42 naar 28 gildebroeders. Een verklaring hiervoor kan zijn de economische neergang in de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁴⁸ Door deze neergang zou de vraag naar meubels vanuit de Goudse bevolking zijn gedaald, waardoor er minder werk was voor schrijnwerkermeesters. Deze verklaring lijkt logisch, maar is waarschijnlijk niet de enige verklaring voor de sterke afname van broeders. Wanneer er een groot bouwproject werd gelanceerd in de stad, zorgde dit voor extra werkverschaffing. Bij de bouw van het Goudse stadhuis rond 1450 waren meer dan 100 werklieden betrokken waarvan ongeveer 20 timmerlieden (over schrijnwerkers wordt geen melding gemaakt).⁴⁹ Ook in grafiek 1 is geen duidelijke piek voor het aantal schrijnwerkermeesters zichtbaar in de periode 1665-1672 wanneer de Waag, het Catharina Gasthuis en de Zalm in Gouda werden gebouwd.⁵⁰ De hoeveelheid schrijnwerk bij de bouw was klaarblijkelijk niet voldoende om het aantal te laten stijgen.

---

⁴⁴ Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda*, 119.

⁴⁵ Janse, *Bouwers en bouwen in het verleden*, 31.

⁴⁶ Abels e.a., *Duizend jaar Gouda*, 156.

⁴⁷ SAMH, toegangsnummer 0001 OAG, inventarisnummer 2529, Gildebrief ten behoeve van het schrijnwerkerambacht en draaierambacht 1662. 1662.

⁴⁸ Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda*, 65.

⁴⁹ Janse, *Bouwers en bouwen in het verleden*, 32.

⁵⁰ Abels e.a., *Duizend jaar Gouda*, 364.

De hierboven besproken scherpe daling van de vraag naar schrijnwerkproducten en daarmee de daling van het aantal gildebroeders zorgde ook voor onrust tussen schrijnwerkers en timmerlieden. In 1668 werd bepaald dat schrijnwerkers het alleenrecht kregen op het vervaardigen van wagenschot (het verwerken van eikenbomen tot mooie dunne planken van een fijne kwaliteit) en gladde deuren.⁵¹ Bepaald werd dat beide gilden zolders mochten maken.⁵² In 1675 kwam het stadsbestuur met de maatregel die zowel het schrijnwerkersgilde als het timmermansgilde de mogelijkheid gaf om bij elkaar de meesterproef te volbrengen.⁵³ Wanneer het ene gilde weinig werk had te verrichten kon bij het andere gilde worden meegeholpen, zodat de gilden geen knechten van buiten de stad hoefden te betrekken. De scheidslijn tussen de twee gilden werd hierdoor vaag en de exclusiviteit van het schrijnwerkersgilde verdween hierdoor volledig. In 1681 had het schrijnwerkersgilde nog maar 15 leden en na enkele strubbelingen werd het schrijnwerkersgilde waarschijnlijk in 1693 weer in het timmermansgilde opgenomen.⁵⁴

2.3 Den Bosch en de concurrentie van buiten de stad

De economische voorspoed in de zeventiende-eeuwse Republiek, die onder andere Leiden zo typeerde met 'omstreeks 1660 jaren van ongekende economische bloei'⁵⁵ was voor een groot deel voorbij gegaan aan Den Bosch⁵⁶. De daling in Den Bosch van het aantal schrijnwerkermeesters had te maken met enige concurrentie van werklieden die buiten de gilderegulering om werkten, zoals de eerder genoemde timmerlieden in Den Bosch. De daling lijkt echter voornamelijk veroorzaakt door een verloren concurrentieslag met schrijnwerkers van buiten de stad. Tegen deze concurrentie werden al regels opgenomen in het keur van 1378. Hierin werd bepaald dat de invoer van schrijnwerkerproducten van buiten de stad beperkt was tot de jaar- en weekmarkten. Deze regel kwam veelvuldig voor in de regulering van verschillende gilden. Bijzonder was dat daarnaast werd bepaald dat verkopers niet meer dan twee schrijnwerkproducten mochten verkopen op zulke markten. Op deze manier werd getracht de handel van buitenaf aan banden te leggen.⁵⁷ In 1649 ontdekten de 'Bossche'

---

⁵¹ SAMH, toegangsnummer 0001 OAG, inventarisnummer 2531, 292-294, 1713.

⁵² Ibidem, 294-295.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda*, 117.

⁵⁵ Lucassen, *Het welvaren van Leiden* in: De Vries (red) e.a., *De kracht der zwakken*, 21.

⁵⁶ Prak, *Een verzekerd bestaan* in: De Vries (red) e.a., *De kracht der zwakken*, 55.

⁵⁷ Van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629 I*, 53.

schrijnwerkers dat de ‘oudekleerkopers’ naar Holland en Zeeland reisden om daar zowel oude als nieuwe meubels op te kopen.⁵⁸ Hiermee overtraden de oudekleerkopers de gilderegulering. In 1679 werden alle oude keuren van het gilde door het stadsbestuur nietig verklaard.⁵⁹ Het nieuwe keur vereiste dat stoven van de schrijnwerkers van dezelfde kwaliteit waren als die in Holland gemaakt werden, anders mochten de stoven vanuit Holland worden geïmporteerd.⁶⁰ De schrijnwerkers leken deze concurrentieslag op basis van kwaliteit te gaan verliezen. In 1698 berichtten de schrijnwerkers ‘de stadsregering dat zij niet tegen de modieuze meubels uit Holland konden concurreren. Bosschenaren wilden “cierlijk geverfde” meubels uit die provincie.’⁶¹ In datzelfde jaar wendden de wieldraaiers zich ook verscheidene malen tot het stadsbestuur, dat zij stoven van buiten Den Bosch binnen de stadsmuren wilden verkopen. Dit deden ze omdat schrijnwerkers verboden goed zoals ‘stoven ‘tee-recken’, ‘kackstoelen ende taefels’⁶² invoerden uit Holland. Uiteindelijk werd besloten dat de producten die beide gilden maakten, ‘ten gerief’ van de Bosschenaren mochten worden ingevoerd.⁶³ Dit lijkt een forse maatregel omdat schrijnwerkermeesters van vervaardiger ook importeur werden van meubels. Daarnaast leken ze zich er bij neer te leggen dat de kwaliteit en de sierlijkheid van in Holland gemaakte meubels niet te evenaren was. In Dordrecht kampte het gilde met hetzelfde probleem. De gildebroeders maakten zich schuldig aan het dumpen, opkopen en verkopen van schrijnwerkproducten op jaar- en weekmarkten.⁶⁴

In dezelfde stad kwam echter ook iets anders opmerkelijks voor. 'Dordtse lakenarbeiders stuurden hun zonen voor hun proeftijd naar Leiden, zoals in het geval Arend van Hagen. Zijn zoon werd in 1645 lid van het gilde, nadat hij in de lakenstad zijn leertijd en meesterproef had afgelegd.⁶⁵ Iets soortgelijks zou ook in Amsterdam zijn gebeurd in de zeventiende eeuw volgens Van Zanden. Het lijkt hem niet vreemd dat leerlingen naar Amsterdam kwamen om een ambacht te leren en vervolgens terugkeerden naar de geboortestad.⁶⁶ Voor het Bossche schrijnwerkerambacht is het niet bekend of leerlingen

---

⁵⁸ Aart Vos, 2007. *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 210.

⁵⁹ SDB, toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 231, *Akte, waarbij de magistraat van de stad 's-Hertogenbosch aan het gilde een kaart geeft 1679, 1768*.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Vos, *Burgers, broeders en bazen*, 203.

⁶² Ibidem, 2007, Modieuze meubels uit Holland. Protest schrijnwerkersgilde 1698. *Bossche bladen*, 9 (2), pp 46-47.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Erik Palmen, 1998. *De gilden en hun economische betekenis in: Willem Frijhoff, Hubert Nusteling en Marijke Spies, Geschiedenis van Dordrecht II: van 1572 tot 1813*. Hilversum: Verloren, 201.

⁶⁵ Palmen, *De gilden*: Frijhoff, Nusteling en Spies, *Geschiedenis van Dordrecht II*, 200.

⁶⁶ J.L. van Zanden, 1991, *Arbeid tijdens het handelskapitalisme: opkomst en neergang van de Hollandse economie 1350-1850*. Bergen: Octavo, 62-63.

tijdens het leerlingschap werden uitgezonden naar andere steden om zo extra expertise te verwerven voor het ambacht.

2.4 Leiden: een snel uitbreidende stad met veel mogelijkheden

Op basis van wat in de paragrafen 2.2 en 2.3 is geschreven over Gouda en Den Bosch, kunnen eenvoudig redenen worden aangevoerd voor de succesvolle afsplitsing van het timmerliedengilde van het schrijnwerker- kistenmakersgilde in Leiden. Rond 1600 lijkt de bouw van het Rijnlandhuis het startschot voor een enorme nieuwbouw en uitbreiding van de stad Leiden in de zeventiende eeuw.⁶⁷ De forse bevolkingstoename van 12.144 inwoners naar 44.745 inwoners tussen 1571 en 1622 betekende een toename van het inwonersaantal met meer dan 360 procent.⁶⁸ Daarna steeg het inwonersaantal, ondanks een aantal pestepidemieën, door naar 72.000 in 1672.⁶⁹ Om al deze inwoners een plek te geven lieten veel inwoners huisjes op hun erf bouwen. Bezitters van grote huizen, vertimmerden hun huis, en deelden het op in meerdere woonruimtes om het vervolgens met winst te verhuren. Op deze manier konden meer gezinnen binnen de stad worden gehuisvest.⁷⁰ Ondanks deze maatregelen moest de stad ook qua oppervlakte uitbreiden en kreeg hiervoor toestemming in 1611. Bij deze vierde stadsuitleg vanaf de Middeleeuwen, breidde de stad zich naar het noorden uit en werd in omvang een derde groter.⁷¹ Het betekende een nieuwbouw van 1.239 huizen. De vijfde stadsuitleg in 1644 was gering met de nieuwbouw van 175 huizen. Echter de zesde en laatste stadsuitleg van 1659 kende een nieuwbouw van 1.572 huizen.⁷² De enorme stijging van het aantal inwoners en de bouw van en verbouw aan duizenden huizen, betekende dat Leiden een aantrekkelijke plaats was voor schrijnwerkermeesters om zich te vestigen. Er was genoeg werk voor handen om te zorgen voor een welvarend schrijnwerkersgilde. Echter het blijven aannames vanwege het ontbreken van data om dit te kunnen onderbouwen.

---

⁶⁷ Janse, *Bouwers en bouwen in het verleden*, 25 en 57-58.

⁶⁸ Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie II*, 19, 153.

⁶⁹ Israel, *De Republiek*, 689.

⁷⁰ Posthumus, *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie II*, 158 en 165.

⁷¹ *Ibidem*, 159.

⁷² Dirk Jaap Noordam, 2006. *Leiden als ideale stad (1574-1795)* in: Juliette Roding (red) e.a., *Beelden van Leiden. Zelfbeeld en representatie van een Hollandse stad in de vroegmoderne tijd, 1550-1800*. Hilversum: Verloren, 20.

Conclusie

De belangrijkste reden van het dalende aantal schrijnwerkermeesters vanaf 1650 in Gouda en in Den Bosch lijkt te liggen in het dalende inwonersaantal. Vanwege de bevolkingskrimp was er minder werk voor het schrijnwerkerambacht omhanden. Hierdoor kregen de schrijnwerkers in beide plaatsen te maken met concurrentie. In Gouda waren er vage grenzen tussen het timmermansgilde en het schrijnwerkersgilde. Gecombineerd met de bevolkingskrimp zorgde dit voor te weinig ruimte voor een zelfstandig voortbestaan van het schrijnwerkersgilde. De schrijnwerkers in Den Bosch verloren de concurrentieslag met schrijnwerkers buiten de stad. Ze konden niet wedijveren met de sierlijkheid en kwaliteit van schrijnwerkproducten uit Holland. Dit zorgde ook binnen het gilde voor problemen met de wielmakers over het invoeren van producten van buitenaf. Opvallend is dat de schrijnwerkers in Den Bosch hun monopolie op schrijnwerkproducten loslieten aan het eind van de zeventiende eeuw en zelf producten van buiten de stad gingen invoeren. De vraag is waarom de meesters geen expertise van buiten de stad probeerden te verkrijgen in plaats van het loslaten van hun monopolie. Ze konden bijvoorbeeld leerlingen, het leerlingschap in Hollandse steden laten doorlopen.

In 1683 had het schrijnwerkersgilde in Gouda nog 15 meesters. Dit was onvoldoende om zelfstandigheid te behouden en daarom werd het bij het timmermansgilde gevoegd. De 17 meesters in Den Bosch, eind zeventiende eeuw, is een vergelijkbaar getal. Echter naast het schrijnwerkerambacht waren er nog drie andere ambachten binnen het gilde, waardoor er voldoende leden waren eind zeventiende eeuw om zelfstandigheid te continueren.

De reden voor het succesvolle afsplitsen van het schrijnwerkersgilde in Gouda in 1615, lijkt te liggen in zowel een inwonersstijging in de stad tussen 1580 en 1622 en de grote verbouwing van de stad die met deze groei gepaard ging. Deze groei leverde de schrijnwerkers waarschijnlijk veel werk op, waardoor er 50 meesters actief waren in 1615. Leiden kende vanaf het einde van de zestiende eeuw een exponentiele bevolkingsstijging. Dit zorgde voor de oplevering van duizenden nieuwe of vertimmerde huizen, die aan de binnenkant moesten worden afgewerkt en ingericht. Aangenomen mag worden dat het schrijnwerkersgilde daardoor van aanzienlijke omvang was. Op basis van de beschikbare gegevens is het aannemelijk dat er in Leiden tussen 1635 en 1672 meer dan 50 schrijnwerkmeesters actief waren. Het succes van het schrijnwerkersgilde in Leiden lijkt te liggen in het feit dat er zoveel werk was dat ze niet hadden te lijden onder concurrentie. Hierdoor kon dit gilde zelfstandig blijven voortbestaan.

Bronnen

Literatuurlijst

Abels, P.H.A.M. (e.a.), 2002. *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum: Verloren.

Blondé, B., 1987. *De sociale structuren en economische dynamiek van 's-Hertogenbosch, 1500-1550*. Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact.

Dambuyne, J., 2002. *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Gent: Academia Press.

Eeghen, I.H. van, 1965. *De gilden: theorie en praktijk*. Bussum: Van Dishoeck.

Goudriaan, K., 1996. *De gilden in Gouda*. Zwolle: Waanders, Gouda: Stedelijke Musea Gouda.

Haan, J. de, 2005. *'Hier ziet men uit paleizen'. Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*. Assen: Van Gorcum.

Heuvel, N.H.L. van den, 1946. *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629*. 's-Hertogenbosch: Heinen.

Heuvel, N.H.L. van den, 1946. *Oud-Vaderlandsche rechtsbronnen. Werken der vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 3, nr 13. De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629 I: Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gilde. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gilde wezen*. Utrecht: Kemink.

Heuvel, N.H.L. van den, 1946. *Oud-Vaderlandsche rechtsbronnen. Werken der vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht 3, nr 13. De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629 II: Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gilde. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gilde wezen*. Utrecht: Kemink.

Hoogerwerff, G.J., ed, 1947. *De geschiedenis van de St. Lucasgilden in Nederland*. Amsterdam: Van Kampen.

Hurx, M., 2009. Architecten en gildedwang; vernieuwingen in het ontwerpberoep in de 15de en 16de eeuw?, *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 108 (1), pp. 1-18.

Israel, J.I., 2008. *De Republiek 1477-1806*. Franeker: Van Wijnen.

Janse, H., 1964. *Bouwers en bouwen in het verleden. De bouwwereld tussen 1000 en 1600*. Zaltbommel: Europese bibliotheek.

Kuijpers, E., 2005. *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuwse Amsterdam*. Hilversum: Verloren.

Lourens, P. and Lucassen, J., Ambachtsgilden in Nederland, een beknopt overzicht. In: Goudriaan, K., 1996. *De gilden in Gouda*. Zwolle: Waanders, Gouda: Stedelijke Musea Gouda. pp. 9-19.

Lourens, P. and Lucassen, J., 1994. Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie. *NEHA-JAARBOEK voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 57, pp. 34-62.

Lucassen, J., 1992. Het Welvaren van Leiden (1659-1662): de wording van een economische theorie over gilden en ondernemerschap. In: B.D. de Vries en T. van Tijn, eds, *De kracht der zwakken: studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG, pp.13-48.

Marsilje, J.W., 1999. *Bestonden er in het middeleeuwse Leiden volwaardige gilden?*, *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidskunde van Leiden en omstreken*, 91, pp. 49-58.

Noordam, D.J., 2006. Leiden als ideale stad (1574-1795). In: Juliette Roding (red), A. Agnes Sneller en Boukje Thijs. *Beelden van Leiden: zelfbeeld en representatie van een Hollandse stad in de vroegmoderne tijd, 1550-1800*. Hilversum: Verloren, pp.15-35.

Overvoorde, J.C., 1914. *De Leidsche ambachtsbroederschappen*. In: *Rechtshistorische opstellen, aangeboden aan Mr. S.J. Fockema Andreae, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden*. Haarlem: Bohn.

Palmen, E., 1998. De gilden en hun economische betekenis. In: Willem Frijhoff (red), Hubert Nusteling, Marijke Spijs. *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*. Hilversum: Verloren, pp. 198-210.

Posthumus, N.W., 1908. *De Geschiedenis van de leidsche lakenindustrie. I: De Middeleeuwen (veertiende tot zestiende eeuw)*. 's-Gravenhage: Marinus Nijhoff.

Posthumus, N.W., 1939. *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie. II: De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw). De lakenindustrie en verwante industrieën*. 's-Gravenhage: Marinus Nijhoff.

Posthumus, N.W., 1939. *De geschiedenis van de leidsche lakenindustrie. III: De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw). De lakenindustrie en verwante industrieën*. 's-Gravenhage: Marinus Nijhoff.

Prak, M., 1995. Samen sterk: de gilden van 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de achttiende eeuw. *Brabants heem*.47 (3), pp. 92-100.

Prak, M., 1994. Ambachtsgilden vroeger en nu. *NEHA-JAARBOEK voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 57, pp.10-33.

Prak, M., 1992. 'Een verzekerd bestaan'. Ambachtslieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (ca. 1775). In: B.D. de Vries en T. van Tijn, eds, *De kracht der zwakken: studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG, pp. 49-79.

Prak, M., Lis, C., Lucassen, J. en Soly, H., 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, and Representation*. Londen: Ashgate.

Remmerswaal, L.H., 2006. *Een duurzame alliantie. Gilden en regenten in Zeeland, 1600-1800*. Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Soly, H., 2008. The Political Economy of European Craft Guilds: Power Relations and Economic Strategies of Merchants and Master Artisans in the Medieval and Early Modern Textile Industries. *International review of social history*, 53, pp. 45-71.

Vos, A., 2007. *Burgers, broeders en bazen: het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw*. Hilversum: Verloren.

Vos, A., 2007. Modieuze meubels uit Holland. Protest schrijnwerkersgilde 1698. *Bossche Bladen*, 9 (2), pp. 46-47.

B.D. de Vries en T. van Tijn., 1992. *De kracht der zwakken: studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG.

Zanden, J.L. van, 1991. *Arbeid tijdens het handelskapitalisme. Opkomst en neergang van de Hollandse economie 1350-1850*. Bergen: Octavo.

Archiefbronnen

RAL, toegangsnummer 0501A Stadsarchief II, Gerechtsdagboeken, inventarisnummer 120 (4C), *Maria Ramaux*, fol. 234, 1744.

RAL, toegangsnummer 0501A Stadsarchief II, Gerechtsdagboeken, inventarisnummer 132 (4P), *Ordonnantie op het schrijnwerkers en kistenmakersgilde*, fol. 344, 1774.

RAL, toegangsnummer 0501A Gilden, inventarisnummer 2294, *Verordening op het schrijnwerkers- en kistenmakersambacht*, 1578.

SAMH, toegangsnummer 0001 Oud Archief Gouda (OAG), inventarisnummer 93-109, *Memoriaal (register van aantekeningen) betreffende, later minuten van de resoluties (besluiten), verordeningen en beschikkingen van de burgemeesters en de magistraat, 1590 – 1794*, 1590.

SAMH, toegangsnummer 0001 OAG, inventarisnummer 2531, *Gildebrieven van alle de gildens binnen de stad Gouda, Benevens de opgevolgde ampliaten en alteratien, in haer jaer-orde te samen gebragt* (Gouda 1713). Boek, pag 284-297. 1713.

SAMH, toegangsnummer 0078 Gilden Gouda, inventarisnummer 81, *Gildebrief, 18 juli 1615, met ampliaties, 1636 en 1655*, 1615.

SAMH, toegangsnummer 0078 Gilden Gouda, inventarisnummer 84, *Aantekeningen van inkomsten en uitgaven, 1616 – 1685*, 1616.

SAMH, toegangsnummer 0078 Gilden Gouda, inventarisnummer 85, *Rekeningen van inkomsten en uitgaven over 1615/1616, 1617 (onvolledig), 1622, 1632, 1637, 1642, 1644, 1645, 1647, 1649, 1651, 1654 - 1667, 1669-1683. 1616-1683.*

SDB, toegangsnummer 001 Oud Stadsarchief, inventarisnummer 3680, *Protest van de kuipers tegen de controle van de keurmeester van het gilde om de kuipers te verstricken, 1698.*

SDB, toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 231, *Akte, waarbij de magistraat van de stad 's-Hertogenbosch aan het gilde een kaart geeft. 1679, 1679-1768.*

SDB, toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 247-249, *Lijsten met namen van meester, leerknappen en stukwerkers 1558-1805, 1558-1702.*

SDB, toegangsnummer 007 Sociaal-cultureel welzijn, inventarisnummer 253-262, *Rekeningen 1678/1795, 1678-1702.*